

Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu

I. Razvoj muzeja

Začetki Muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu segajo v leto 1945, sistematično delo za zbiranje gradiva pa je pričelo po ustanovitvi Zgodovinske komisije pri okrajni organizaciji Zveze borcev NOV maja 1948. Z delom te komisije je najtesneje povezana ustanovitev muzeja. Zbirateljski vnemi občinskih odborov Zveze borcev in zlasti upravniku muzeja Bogdanu Zolnirju je zahvaliti, da je bilo oteto pozabi dragoceno zgodovinsko gradivo naše neposredne preteklosti. V to delo je bilo vloženo ogromno truda. V prvih letih je bilo gradivo shranjeno v kabinetu slovenjegraške osnovne šole oziroma gimnazije. Obsegalo je nekaj orožja, fotografij, listin, titovk, precej tiska in predmetov iz lokalnih tehnik in bolnic. Najbolj zanimivo odkritje v tem času je bila vpisna knjiga iz planinske kočice na Kremžarjevem vrhu, v katero se je 29. novembra 1942 podpisal Rajko Knap (pravo ime Jože Menih), kasnejši narodni heroj in nekateri partizani I. Pohorškega bataljona.

Velike zasluge za popularizacijo NOB si je nastajajoči muzej pridobil s številnimi občasnimi razstavami v času Koroških festivalov v letih od 1946 do 1950.¹

Celotno gradivo so tedaj hranili v občinski hiši na Glavnem trgu št. 22 v Slovenjem Gradcu. Pomembna pridobitev razstavnih zbirk v tem obdobju so bile operacijske mize in inventar iz partizanskih bolnic »P-1«, ki so ga pripeljali z Legna od Popijalove, partizansko »Pavčkove« mame.² Gradiva je bilo tedaj zbrana že toliko, da je bila ustanovitev samostojnega muzeja NOB za področje gornje Dravske, Mislinjske in Mežiške doline po sklepu seje zastopnikov ZB NOV in muzeologov z dne 22. aprila 1950 povsem upravičena.

Ob desetletnici Osvobodilne fronte 27. aprila 1951 je bil »Okajni muzej NOB Slovenj Gradec« odprt. Od tega leta se šteje njegova prava dejavnost. Razstavnimi prostori na Trgu svobode št. 4 so obsegali tri sobe in so merili 56 kvadratnih metrov; poleg tega je muzej imel majhen depo.³

V prvem obdobju svojega obstoja je pripravil Muzej NOB v Slovenjem Gradcu več razstav. Najpomembnejši razstavi sta bili ob desetletnici ustanovitve I. Koroškega bataljona aprila leta 1953 v telovadnici mežiške osnovne šole ter ob proslavi

¹ Te razstave so bile v prostorih slovenjegraške gimnazije, v prostorih sedanjne trgovine Kombinata Borovo ter štirikrat na Ravnah v času Koroških festivalov.

² Operacijska miza je sedaj v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru, druga v oddelku NOB Mestnega muzeja v Celju, tretja na stalni razstavi Muzeja ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu, četrta pa je v depozitu muzeja.

³ 27. aprila 1951 je bilo stanje muzejskih zbirk naslednje: 72 dokumentov KP, 572 dokumentov OF, 238 dokumentov bojnih enot, 439 partizanskih časopisov, 26 primerkov koroškega tiska, 294 knjig in brošur iz partizanskih tehnik (od teh 84 iz tega okraja), 189 razglasov iz domačih tehnik, 64 radijskih pregledov, 75 raznih kronik in spominov, 417 raznih razglasov, 73 muzealij (predvsem iz Pavčkovih bolnic), 130 okupatorjevih listin in 361 fotografij iz obdobja NOB.

»Štajerska v borbi« leta 1954, ko je bilo gradivo muzeja NOB iz Slovenjega Gradca razstavljeno v 12 izložbenih oknih lekarne v Celju.

Po ukinitvi okraja v Slovenjem Gradcu leta 1955 je dobil muzej nove prostore v drugem nadstropju starega mestnega magistrata na Glavnem trgu št. 24. Sedem razstavnih prostorov v obsegu 238 kvadratnih metrov je pripomoglo k hitremu razmahu muzeja. Razen tega je muzej dobil dva majhna depoja in delovni prostor v pritličju.

15. maja 1956 je bila odprta nova muzejska stalna razstava, ki je v sestav svojih razstavnih eksponatov vključila tudi tiste iz obdobja naprednega delavskega gibanja od leta 1918 do 1945. Samo število arhivskih listin je do tedaj naraslo na 2843 originalov in 4895 kopij, medtem ko so se muzealije pomnožile za 59 novih eksponatov.⁴ Muzej do tedaj ni imel profesionalnega muzealca. Z zbirateljskim delom se je poleg svoje službe amatersko ukvarjal učitelj Bogdan Žolnir, ki so ga šele tega leta razrešili učiteljevanja in postavili za upravnika muzeja.

Oktober leta 1956 je muzej pripravil ob tednu muzejev potujočo razstavo na Ravnah in razstavo »Delo in uspehi tehnike XIV. divizije ‚Sova‘«.

Z odločbo Občinskega ljudskega odbora Slovenj Gradec z dne 19. aprila 1959 je bil Muzej NOB preimenovan v Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu in je tako postal prvi slovenski muzej s tem nazivom. V proslavljanje štiridesete obletnice KPJ se je muzej vključil s potujočo razstavo, ki je obiskala centre tega muzejskega področja. V letu 1959 je muzej vodil obnovo partizanske bolnice »Trška gorac«; sredstva je dal na razpolago Okrajni ljudski odbor Maribor. Avgusta istega leta je muzej pripravil veliko potujočo razstavo z naslovom »Mislinjska dolina v NOB«.⁵

Za desetletnico svojega obstoja se je muzej s strokovno preureditvijo stalne razstave 4. junija 1961 uvrstil vsebinsko in tehnično med najboljše ustanove pri nas. Do junija 1961 se je vpisalo v knjigo obiskovalcev 70.000 ljudi.

II. Pregled arhivskih zbirk

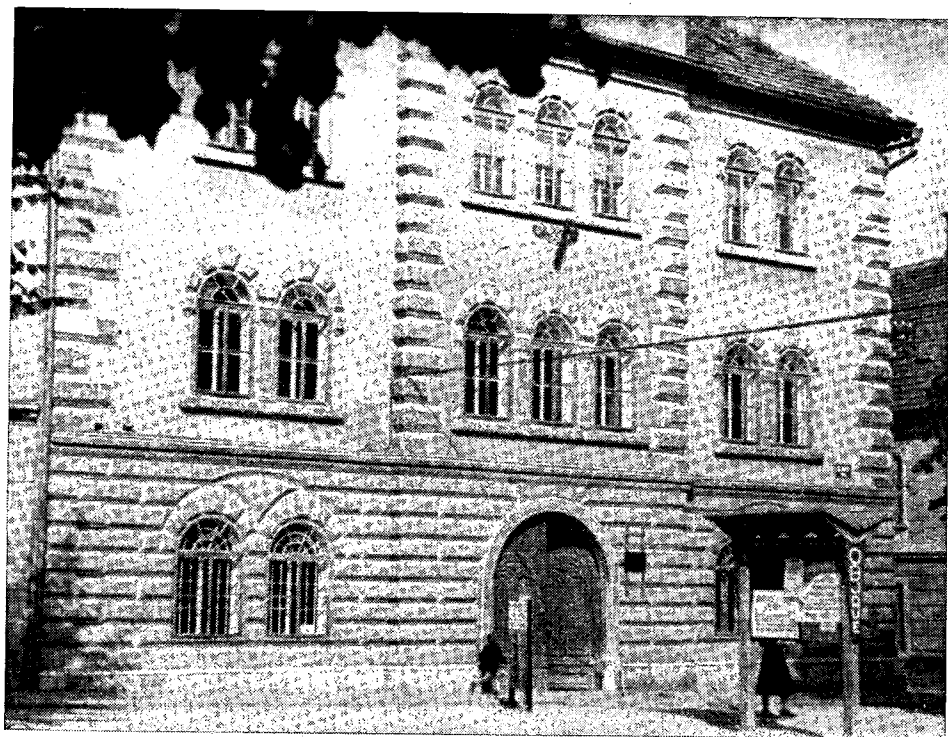
Oglejmo si arhivske fonde, listine in dokumente, ki so v Muzeju ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu.

O revolucionarnem razpoloženju delavcev v preteklosti govorijo številne listine in članki. Tu najdemo podatke o puntu leških premogarjev 1886, o mezdnem gibanju mežiških rudarjev, njihovi gladovni stavki 26. julija 1918, o rdeči republiki na Prevaljah itd. Posebno bogato je gradivo o železničarski stavki leta 1920, ki je imela svoj odmev tudi v koroškem kotu. Sem spadajo dopisi in okrožnice Poverjenišтва deželne vlade za Slovenijo okrajnim glavarstvom v Velikovcu⁶ in v Slovenjem Gradcu, ki na drobno obravnavajo probleme železničarske stavke. Iz navodil, predpisov in telegramov je mogoče jasno razbrati reakcionarni značaj buržoazne vlade, ki je stavko skušala zlomiti za vsako ceno. Poročila orožniških postaj govore o preganjanju revolucionarnih delavcev, o nasilnem vlačanju delavcev na delo, o zapriseganju delavcev, da se bodo pokoravali navodilom, o nasilni mobilizaciji železničarjev itd. Takih ukrepov, se je tedaj posluževala buržoazija, da bi zlomila revolucionarni polet železničarjev. To gradivo je za potrebe šolskega domoznanskega pouka v glavnem zbrano in zelo nazorno prikazuje stališče buržoazne oblasti do stavkajočih delavcev v teh krajih. Med gradivom so tudi izredno zanimivi spo-

⁴ Vodič po tej razstavi je objavljen v Koroškem fužinarju, št. 10-12, 29. novembra 1956.

⁵ Ta razstava je bila prikazana ob otvoritvi šol v Pamečah in Mislinju.

⁶ Do plebiscita je tja spadala Mežiška dolina.

Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu

mini prvih ravenskih komunistov, ki so osnovali 1. maja 1920 organizacijo komunistične stranke, katere pobudnik in sekretar na Ravnah je bil Lovro Kuhar.

Rastoče revolucionarno razpoloženje in težnja delavskega razreda po enotnosti je ogrozila razredne interese buržoazije, ki je budno pazila na razpoloženje delavstva in skušala na vse načine spodkopati enotnost delavstva. Ko so delavci Mežiške doline hoteli manifestirati svojo enotnost 1. maja leta 1920, so oblasti praznovanje prepovedale. Iz dopisov Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in Unije slovenskih rudarjev okrajnemu glavarstvu v Velikovcu je razvidno, da je predsedstvo poverjenišva za notranje zadeve z dne 27. aprila 1920 prepovedalo praznovanje 1. maja v Mežiški dolini pod pretvezo, ker so se »v Mariboru 12. aprila proglasili socialni demokratje solidarne s komunisti«.

Kot razberemo iz listinskega gradiva, se Kuhar ni mogel udeležiti ustanovnega kongresa komunistične partije 11. aprila 1920 v Ljubljani. Na Vukovarskem kongresu junija 1920 je ravenske komuniste zastopal delegat Anton Metarnik. Tudi o tem je ohranjeno nekaj zanimivih časopisnih poročil. O njegovem nastopu so tedaj pisale »Radničke novine« z dne 24. junija 1920 in 3. julija 1920.

Nekaj zelo zanimivega gradiva se nanaša tudi na plebiscitno dobo. Na osnovi tega gradiva si je mogoče ustvariti podobo o stališču komunistov, do plebiscita.

Izza časov volitev v konstituanto je med drugim najti zelo zanimiv letak »Volilni manifest delovnemu ljudstvu vasi in mest«, ki ga je izdala KPJ.

V tem razgibanem obdobju so se zelo uveljavila delavska prosvetna društva »Svobode«. O tem nam pričajo skoraj v celoti ohranjeni sejni zapisniki »Svobod«

za Leše, Prevalje, Ravne in številni spominski prispevki članov »Svobod« iz Črne, Mežice in Mute. Raziskovalcu tega obdobja bo to gradivo zelo dobrodošlo.

Ustanovitev Neodvisne delavske stranke Jugoslavije 14. januarja 1923 je imela svoje odmeve med koroškim delavstvom. Tudi o tem je mogoče najti fragmentarne podatke. Pomembno vlogo so v tem obdobju odigrale partijske organizacije pri prenašanju komunistične literature v državo po ilegalnih prehodih čez mejo iz Avstrije. Takšnih prehodov je bilo na Koroškem mnogo. Posebna komisija je varovala meje, številni vohuni v službi policije pa so oprezovali za neustrašnimi kurirji, ki so kljubovali budnim očem policije. Prenekateri lep spomin na te čase in delo nesebičnih kurirjev-partijcev hrani muzej. Med temi spomini so nepozabna imena iznajdljivih in hrabrih kurirjev: Ivana Kokala-Imre, Maksa Geršaka-Bruna, Rudija Strmca, Franca Šlebnika, Ivana Dietingerja itd. Mnogo teh predanih borcev je pozneje emigriralo v Sovjetsko zvezo in izginilo za časa Stalinovih čistk.

Spominsko gradivo govori tudi o odporu rudarjev iz Črne proti Orjuni. Mnoga poročila nas seznanjajo z aktivno vlogo ravenskih komunistov ob občinskih volitvah leta 1926. V spominih je najti mnogo zanimivih podatkov o pripravah na II. in III. skojevski kongres, ki sta bila v Dulskem (Kefrovem) mlinu pri članu partije Matiji Gradišniku. Zelo zanimive podatke je najti o odporu mežiških delavcev proti angleškemu kapitalu, nadalje dokumente o preganjanju učitelja Vinka Möderndorferja, ki so ga oblasti na pobudo direktorja rudnika, Angleža, prestavile. Povod za to je dala Möderndorferjeva knjiga »Boji za napredek mežiških rudarjev«, ki je izšla v Ljubljani leta 1926.

Iz spominskega gradiva, iz Kuharjevih člankov v »Fužinarju«, iz sodnih procesov proti komunistom, iz preiskovalnih zapisnikov itd. je mogoče odkriti številne zanimive podatke o delovanju komunistov ravenske organizacije, o volitvah v oblastno skupščino v Mariboru v začetku leta 1927, o konferenci dekalistov (komunistov) v Mariboru 26. junija 1927 in o okrožni konferenci KPJ za Štajersko jeseni 1927 v Dulskem mlinu. Med tem gradivom je tudi letak Delavsko-kmečkega republikanskega bloka ob parlamentarnih volitvah 11. septembra 1927.

Šestojanuarska diktatura 1929 je postrila nadzorstvo nad komunisti. Sodni procesi proti komunistom so zavzeli velik obseg. Od leta 1929 do leta 1935 je bilo v Jugoslaviji 428 sodnih razprav, obsojenih pa je bilo 1698 komunistov. Hudi udarci so tedaj zadeli partijsko organizacijo na Ravnah in okrožje »Sever«.* Za to obdobje je shranjeno mnogo zanimivega gradiva. Med dokumenti sta tudi letak CK KPJ delovnemu ljudstvu in letak »Dol s krvavo vojnofašistično diktaturo«. Ovdabe, nenehne hišne preiskave in sodni procesi proti komunistom kažejo, v kako težkih pogojih je potekalo partijsko delo za časa monarhofašistične diktature. Lovro Kuhar, Ignacij Teršek in drugi so morali emigrirati, Ivana Dietingerja in še nekatere pa so zaprli. Partijska aktivnost v koroškem kotu je nato za nekaj let povsem zamrla.

Gospodarska kriza leta 1933 je poživila partijsko dejavnost v Mislinjski dolini. Sodni procesi proti komunistom Francu Vrunču, Tonetu Raderju in drugim nam govore o tem. Celotna dokumentacija teh procesov v prepisu je ohranjena v arhivu.

Fašistična agresija na Avstrijo (leta 1934, 1938) je partijske organizacije postavila pred novo nalogo. Odpor proti fašizmu je rasel zlasti med napredno mladino. Iz tega obdobja obstaja bogato gradivo partijskih in skojevskih organizacij. Med temi dokumenti je značilno pismo Pepčka Druškoviča ministru v p. Kukovcu, v katerem pisec opozarja na fašistično agresivnost in se zavzema za ustanovitev Češke lige v Slovenjem Gradcu. Med okrožnicami je pomembna zlasti

* Partijska okrožna organizacija »Sever« je zajemala Mežiško dolino in Šaleško dolino v letih 1926 do 1929; kratek čas v letu 1926 je celo mariborska partijska organizacija spadala v okrožje »Sever«. Uredništvo.

okrožnica banske uprave sreskim načelnikom, v kateri banska uprava zahteva imena španskih borcev-Slovencev. Ukrepi, ki so jih sreska načelstva storila proti naprednemu gibanju, zlasti proti levičarsko usmerjeni mladini, jasno govorijo o nemoči režima, ki je skušal s policijskim ravnanjem zavreti revolucionarno gibanje.

Po ustanovnem kongresu KPS leta 1937 je partijska dejavnost ponovno oživila. Obsežno gradivo sodnih procesov, preiskovalnih zapisnikov in poročil orožniških postaj govori o živahni partijski dejavnosti. V tem obdobju so nastale nove celice (v papirnici v Prevaljah, v Podkrajju, v Mežici, na Ravnah, v Slovenjem Gradcu). Tabori napredne študentske mladine ob severni meji,⁷ pozivi delovnemu ljudstvu Slovenije in manifest »Kaj hočemo« — vse to je politično razgibalo te kraje. Bogato gradivo nas opozarja na te dogodke. Fragmentarno so ohranjeni tudi podatki o krepitvi skojevske organizacije na Lešah, Prevaljah in v Slovenjem Gradcu.

To gradivo dopolnjuje fototeka za obdobje 1919 do 1941. Med slikovnim gradivom je najti fotografije članstva kulturno-prosvetnih društev Svobod, telovadnih, dramskih, tamburaških skupin, raznih delavskih godb na pihala itd. Zelo značilne so tudi slike partijskih delavcev, svobodašev, kurirjev — kremenitih značajev, ki jih ni zlomila šestojanuarska diktatura ali pretepanje in mučenje po ječah. Med temi slikami najdemo okrožna sekretarja Lovra Kuharja in Ignacija Terška, neuklonljivega Ivana Dietingerja, Wankmüllerja, Matijo Gradišnika, Ivana Kokala itd. Mnogi med njimi so padli kot prvi talci.⁸

Posebno bogato je arhivsko gradivo iz obdobja NOB. Zgodovinski sekciji ZB oziroma muzeju je uspelo oteti pozabi in rešiti dragoceno gradivo tehnik, bolnic, okrožnih in okrajnih komitejev, odborov OF, kurirskih in signalnih postaj itd. Med redkosti muzeja spadajo okrožnice šaleško-mislinskega okrožja KPS in OF, okrožja OF Dravograd, tiski in proglasi II. grupe odredov, ki jih je komandant Stane - Franc Rozman delil prebivalstvu, nadalje bolniški listi iz Pavčkovih bolnic in koroške bolnice B/11; letaki, radijska poročila, brošure tehnik »Sava«, »Kajuh«, »Netopir«. Izredno bogata je zbirka tiskov lokalnih tehnik.⁹ Zelo obsežno je tudi gradivo o operativnih enotah, ki so bile na tem področju. Na Lackov odred se na primer nanaša 93 listin, na boje zamejskih koroških partizanov: Vzhodnokoroškega in Zahodnokoroškega odreda 300 listin, na Ziljsko četo 71 listin itd. Partizanski dnevnik prikazuje življenje v brigadah, podatki kurirskih stanic o prejemanju pošte pa nudijo lep vpogled o obsegu prometa po kurirskih (TV) linijah. Med tiskom je najti na primer celoten zavojev tiska iz osrednjih tehnik, ki so ga prenašali kurirji preko kurirskih stanic v severno Slovenijo pozimi leta 1945. Kurirji so prinesli pošto v hišo nekega kmeta, kjer so jih Nemci obkolili. V boju so padli, kmetu pa je uspelo pošto skriti. Celotna pošiljka je sedaj v muzeju. Med redkimi tiski so na primer Radio-vestnik, Radio-vesti, odloki I. in II. grupe odredov slovenskih partizanskih čet, letaki »Kdo smo partizani in kaj hočemo«, ki jih je tiskala II. grupa odredov; najden je bil v Koprivni, kamor ga je prinesel ing. Pavle Žaucer-Matjaž novembra 1942.

Muzej je izdelal tudi podrobne sezname udeležencev osvobodilne vojne za Mislinjsko, Mežiško in Gornjo Dravsko dolino.

Med pomembne dokumente, ki predstavljajo važen vir proučevanja NOB, spadajo partizanski spomini. Nad 450 zbranih spominov prvoborcev, borcev in aktivistov kaže na veliko prizadevnost muzeja pri zbiranju tega gradiva. Pri raziskovanju je treba ocenjevati to gradivo z določeno kritičnostjo, ponekod je treba

⁷ Leše, Št. Danijel, Ojstrica; Št. Jernej, Branik, Kapla.

⁸ Fr. Štern, J. Mesner, M. Vauče, P. Juvan, Fr. Golob, O. Slemnik, F. Januška itd. so bili prvi organizatorji odporniškega gibanja v teh predelih. Franc Vrunč in ing. Rado Iršič sta postaja narodna heroja.

⁹ Na osnovi tega gradiva je zasnovana tudi knjiga Bogdana Žolnirja »Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji«, Maribor, Obzorja 1962.

preveriti točnost podatkov, ki so zaradi časovne odmaknjenosti dogodkov že zbledeli. Tudi tega posla se je lotil muzej. Opozorimo naj, da prav v teh spominih pridejo vtisi udeležencev najneposredneje do izraza. Zaradi tega je treba temu gradivu posvetiti še posebno pozornost.

Med drugim so v arhivu listine o izseljevanju Slovencev leta 1941 in razni nemški proglasi slovenskemu prebivalstvu. Skoraj v celoti so ohranjene objave o streljanju talcev. Dolge kolone imen govore o nečlovečnosti in brutalnosti fašističnega režima. Med talci je bilo mnogo domačinov, začetnikov odporiškega gibanja. V muzeju so nadalje prepisi nemških orožniških in policijskih poročil, ki se nanašajo na te kraje. Med redkostmi je popis prebivalstva za politični okraj Slovenj Gradec, ki se je naselilo v Mislinjski in Šaleški dolini po 1. januarju 1914. Ta seznam je služil nacistom za osnovo pri izseljevanju. Med gradivom vzbuja pozornost knjiga »Dorfbuch von Mahrenberg«. Zgodovinski del v tej knjigi je prispeval nacistično usmerjeni graški univerzitetni profesor zgodovine dr. H. Pirchegger.

Listinsko gradivo iz osvobodilne vojne dopolnjuje fototeka z nad 1000 slikami, ki ima svojo posebno vrednost glede na lokalni značaj. Iz teh slik je mogoče sklepati o množičnosti narodnoosvobodilnega gibanja v teh krajih. Tu se vrstijo slike bojnih enot XIV. divizije, Zidanškove brigade, Lackovega in Pohorskega odreda, Vzhodnokoroškega odreda itd. Mnogo slik se nanaša na prvorce, začetnike narodnoosvobodilnega gibanja, talce itd. Prav tako so številne slike z raznih partijskih konferenc, konferenc odborov OF in mladinskih ter skojevskih aktivov. Iz celotnega gradiva se odraža jasna podoba tesne povezanosti partizanskih enot z ljudstvom.

III. Pregled muzejskih zbirk

Analogno s pregledom arhivskih zbirk skušajmo pregledati najvažnejše muzealije.

V muzejski inventarni knjigi je do zdaj zabeleženih 179 muzealij. Po sedanjem stanju so razporejene pod 5 gesel, ki so nastala slučajno, tako kot so pač predmeti prihajali v muzej:

I. zastave (5 po številu),

II. žigi enot osvobodilne vojske in nemških občin (6 po številu),

III. partizanski položajni znaki, emblemi in spomenice vidnejših koroških borcev (vpisanih 13),

IV. partizanska oblačila in oprema (oblačila borcev, internirancev in aktivistov; po številu 21),

V. razne muzealije iz NOB; pod tem geslom je razen orožja vpisan tudi inventar bolnic, tehnik in drugih predmetov, ki so jih uporabljali partizani, pa tudi sovražniki, vsega 124 razstavnih predmetov.

To muzejsko gradivo se nanaša na muzealije iz NOB, medtem ko muzealije iz obdobja 1918 do 1941 še niso vpisane. Pri arhivskem kot muzejskem gradivu je opaziti, da prevladuje gradivo s koroškega področja.

Iz obdobja 1918 do 1941 muzej v primerjavi z arhivskimi listinami nima mnogo muzealij. Opozorimo naj na majhno zastavico iz rdeče svile, z napisom »Svoboda« in geslom »Proletarci vseh dežel — združite se!«, ki jo je znani komunist in sekretar Rdeče pomoči iz Raven na Koroškem Ivan Dietinger prejel iz Ljubljane od Društva Svobod v pismu, na katerega je pripisal: »Znak samo za celico, za zavedne komuniste«.¹⁰

¹⁰ Muzej je to zastavico s pismom dobil od arhivskega oddelka CK ZKS 1. 1955.

Iz tega obdobja so zanimivi tudi partijski znaki, ki jih je v letu 1940 izdelal Mežičan, ki so ga po domače imenovali Šahman Zagar; in dalje majhne značke društev Svoboda — ena je bila najdena v Črni, osem pa v Radljah ob Dravi. Značka iz Črne upodablja tri majhne strelice, medtem ko značke iz Radelj predstavljajo prosvetne znake z napisom Svoboda.

Lej eksponat je zastava Delavske telovadne enote Društva Svobode Mežica iz leta 1927. To zastavo je omenil tudi Franc Leškošek-Luka v jubilejnem članku, ko opisuje zlet »Svoboda« v Celju, češ da so jo nosili na čelu sprevoda in da je bila najlepša. Obenem z zastavo je bil izdelan velikanski grb v obliki lipovega lista, na katerem je pritrjenih 290 majhnih in 48 večjih pozlačenih lipovih listov z graviranimi imeni vseh, ki so prispevali za prapor. Načrt za zastavo je naredil Jože Vokač iz Maribora.¹¹

Muzej hrani v depozu tudi dve brisači, ki sta ju izdelala leta 1939 Franjo Vrnunč in Milan Apih po vrnitvi iz taborišča v Sremski Mitrovici.¹²

Večina muzealij se nanaša na obdobje 1941—1945.

Za tematski prikaz »Okupacija« razpolaga muzej z vrsto muzealij. Sem spadajo razne nemške čelade, paradna SS in druga pokrivala, nemški opasači, odlikovanja, našitki z rokavov nemških vojakov, posodice za zbiranje Zimske pomoči, značke Kärntner Volksbunda, Steirischer Heimatbunda, izkaznice itd. Med pomembne muzealije te vrste se uvršča tudi kompletna uniforma Franca Steindla, vodje Heimatbunda, ki jo je takoj po osvoboditvi kupil v Mariboru za uprizarjanje partizanskih skečev slovenjegraški domačin Miha Pogorevčnik in jo nato prodal muzeju.

Ena najpomembnejših trofej iz prvega leta upora je pištola Walter, kalibra 6,35, komandirja nemške žandarmerijske postaje, ki ga je ustrelila Pohorska četa v Ribnici na Pohorju 11. avgusta 1941.¹³

Relativno precej gradiva je iz pohoda II. grupe odredov. Med muzealijami naj omenimo sanitetne pripomočke iz štabne zaščitne čete, ki jih je nosil Franci Mekinda in jih je leta 1955 izročil muzeju.

Izredno dragocene so muzealije, ki jih je uspel muzej zbrati za 1. Pohorski bataljon, in sicer: posoda za mleko, kramp, drvarska žaga — vse to so prvi pohorski partizani uporabljali v taborišču vzhodno od Velike Kope. Iz bitke na Skrivnem hribu pri Štalah, znane pod imenom »boj na Planinki«, kjer so padli trije partizani in trije Nemci, hrani muzej puškino cev in bajonet, ki ju je po boju našel in zakopal gozdni prevoznik Pergerjeve graščine Jože Založnik. Nemci so ga prisili, da je peljal najprej mrtve Nemce, nato pa partizane do Križnega jarka, to je do začetka gorske električne železnice.¹⁴

¹¹ Zastava je na stalni muzejski razstavi, grb pa v depozu. Podobno zastavo so Črnjanom odnesli med okupacijo Nemci in je sedaj v Celovcu.

¹² Komunisti so bili tedaj brez služb in sredstev. Zato so osnovali tkalnico, ki je bila v opuščeni strojnici v Joštovem mlinu, kamor so postavili štiri tkalske stroje. (Glej publikacijo »Slovenj Gradec ob občinskem prazniku 25. VIII. 1957«, str. 56, 57.)

¹³ Muzeju jo je podaril leta 1953 Ivo Skerlovnik, ki je bil ob napadu partizanom za vodiča.

¹⁴ To so bili trije padli partizani iz Pohorskega bataljona: Kalšan Ivan-Bosnace, četni komisar, Franc Ravnikar-Tine, rudar iz Zagorja, četni vodnik ter brivec Gojko. Pokopani so v grobnici v Parku herojev v Slovenjem Gradcu skupno s štirimi borci Pohorskega bataljona, ki so padli 17. januarja 1943 pri Št. Vidu nad Valdekom: Pepca Tekavec, Karel Rotovnik-Gojko, Karel Dolinšek-Čiko iz Zagorja in Franc Hudomalj-Milorad. Vse so Nemci v Slovenjem Gradcu javno izpostavili in sramotili. Pred kratkim je muzej dobil fotografijo, za katero domneva, da predstavlja prvi tri borce na vozičku gorske električne železnice.

Iz novembra 1942 je kopija že navedenega vpisa Pohorskega bataljona v spominsko knjigo v koči na Kremžarjevem vrhu.¹⁵

Med dragocene eksponate spadajo tudi: pisalni stroj šaleško-mislinskega okrožja, na katerem so tipkali in razmnoževali razglase, radijska poročila, letake in pesmi za I. Pohorski bataljon; ura budilka legendarnega »pohorskega kralja«, narodnega heroja Alfonza Šarha, ki je dostikrat klicala Pohorski bataljon in ki jo je Šarh oddal 26. novembra 1942 svaku Tratniku pri Primožu nad Vuzenico, da jo da v popravilo. Anton Nadernik, po domače Tratnik, jo je našel v svoji domači hiši za tramom, ko se je po treh letih vrnil 1945 iz taborišča Dachau.

Posebno ustno izročilo spremlja razstavljenе čevlje, ki sta jih nosila partizana Kranjčevega bataljona II. grupe odredov in pozneje I. Pohorskega bataljona dr. Dušan Mravljak-Mrož in Zdravko Čebular, domačin iz Mislinja. Ta dva sta zadnjega avgusta 1942 — kar je razvidno iz druge zanimive muzealije »Untersteirischer Kalender« za leto 1942,¹⁶ v katerega je Verdnikova, po domače Lakovnikova mama, vpisovala vse pomembne dogodke iz časov pohoda II. grupe odredov in ga je leta 1945 podarila muzeju — prišla na javko v Šmiklavž do kmeta Lakovnika. Tam so ju preobuli; Čebularjev Zdravko je ob tej priliki naročal Lakovnikovi, naj njune stare čevlje dobro hrani, da bodo nekoč svobodni ljudje videli, koliko so partizani pretrpeli na tem pohodu. Oba sta pozneje padla 8. januarja 1943 na Pohorju.

Značilna muzealija je tudi srebrnik za 5 RM z vtisnjeno Hindenburgovo glavo, ki sta ga novembra 1942 podarila po domače Popijalovi, partizansko »Pavčkovi« mami iz Legna komandant II. grupe odredov Stane-Franc Rozman in komandant Pohorskega bataljona Rudolf Mede-Groga. Hranila ga je v spomin nanju.

Iz te zvrsti eksponatov je zanimiva beležnica pesmi, ki jih je pel prvi Pohorski bataljon 17. novembra 1942 na prvem večjem srečanju prebivalstva Mislinjske doline s partizani v Golavabuki pri Marzelu, po domače Črničniku.¹⁷ Večina muzealij, ki so v zvezi s I. Pohorskim bataljonom, je razstavljenih.

Zelo pomembne so muzealije 1. koroške čete, Koroškega bataljona ter kasnejših koroških vojaških formacij:¹⁸ kotliček iz taborišča 1. koroške čete, ki ga je uporabljala pozimi 1942-1943 na področju Pece; ročna bomba, ki jo je nosil borec 1. koroške čete Stane Mavrič od jeseni 1942;¹⁹ raketna pištola jugoslovanske izdelave, ki jo je pred napadom I. Koroškega bataljona na Mežico zvečer 3. aprila 1943 pustil pri Burjaku v Topli komandant Stane;²⁰ trofeji iz napada na Mežico v noči od 3. na 4. april 1943; nemški opasač in nemški zemljevid Koroške, ki ju je poklonil muzeju Ivan Krautberger-Gagovič, ki se je tedaj kot borec štabne zaščite IV. operative cone s komandantom Stanetom udeležil tega napada; zanimiv je tudi zemljevid, s katerim je prišel jeseni 1942 na Koroško ing. Pavle Žaucer-Matjaž.

Med dragocene tovrstne eksponate spada bluza, ki ima na levem rokavu položajni znak komandanta II. bataljona Vzhodnokoroškega odreda. Nosil jo je eden prvih koroških partizanov-domačinov Albert Konečnik-Modras, ki jo je tudi odsto-

¹⁵ Originalna knjiga je žal izginila na razstavi, ki jo je priredil Okrožni odbor OF Maribor leta 1952. Prav tako od tedaj ni mogoče najti žandarmerijske knjige nemške občine Slovenj Gradec, kjer so bili vpisani tri dni zapored podatki o prvih partizanskih streljih v slovenjegraški okolici. Prim. publikacijo »Slovenj Gradec ob 700-letnici«, članek B. Žolnirja na str. 56.

¹⁶ Ta arhivalija je pri arhivskih zbirkah.

¹⁷ Beležnica je evidentirana med arhivskimi listinami.

¹⁸ Vzhodnokoroški odred, Koroška grupa odredov in Koroški odred.

¹⁹ Muzeju jo je podaril Stane Mavrič leta 1953.

²⁰ Muzeju jo je priskrbel Albert Konečnik-Modras leta 1952.

pil muzeju. Zelo dragocena je puška, ki ima v kopito vrezan znak z imenom »Dušan«; nosil jo je nekaj časa znani koroški partizan Benedik Grabnar-Dušan.²¹

Omenimo naj še orožje in osebne predmete zelo popularnega borca na Koroškem, narodnega heroja Toneta Okrogarja-Nestla iz Zagorja, prvega mitraljezca Koroške čete, komandanta bataljona Vzhodnokoroškega in Koroškega odreda.

Za osvetlitev mladinskega gibanja v obdobju od oktobra 1943 do julija 1944 je važna beležnica iz Lipetovega bunkerja, ki jo je pisal aktivist Slavko Gams-Lipe, in navaja po datumih vse prispevke, ki so jih v tem obdobju zbrali slovenjegraški mladinci: hrano, sanitetni, tehnični in drugi material.²²

Izredno lepe muzealije so s pohoda in iz borb XIV. divizije na tem področju februarja 1944: konjsko sedlo, ki so ga 21. februarja 1944 pustili borci XIV. divizije pri Pritržniku na Graški gori, mitraljez »Šarac«, najden med hlodi na kraju največje bitke XIV. divizije 21. in 22. februarja 1944 na Graški gori; »Ronkov meč«, ki ga je našel kmet Ivan Marzel, po domače Bučinek iz Smiklavža, na mestu, kjer je 21. februarja 1944 padel narodni heroj Lado Mavsar-Ronko, komandant bataljona Šerčerjeve brigade.

Med muzealijami pod tematiko »V naših krajih po II. zasedanju AVNOJ« so zelo zanimivi lističi iz koroške tehnike »Netopir«²³, ki so jih trosili v času avnojske kampanje v krajih severozahodno od Slovenjega Gradca.

Na oblastni komite KPS za Koroško, Pokrajinski odbor OF za Slovensko Koroško in koroške vojaške enote v letu 1944 nas opozarjajo ohranjeni žigi »ObKOM za Slovensko Koroško«, »Osvobodilna fronta Slovenskega naroda — Pokrajinski odbor za Slovensko Koroško«, ki ju je odstopil muzeju sekretar Pokrajinskega odbora OF za Slovensko Koroško Karel Prušnik-Gašper, in žig štaba Koroškega odreda, ki ga je izročil borec tega odreda Tone Urbas; ameriška brzostrelka, ki so jo ameriškemu letalcu zaplenili Nemci, njim pa na Gurah partizani,²⁴ ter oklopna plošča uničenega nemškega tanka iz velike bitke koroških partizanov od 19. do 25. avgusta 1944 pri Črni, za katere so prejeli zahvalo zavezniškega komandanta generala Alexandra.

Najbolj pretresljivi muzealiji, ki pričata o nacističnem terorju v teh krajih, sta borovo deblo iz gozda Zadule pri Črnečah, zahodno od Dravograda, ob katerem so streljali jeseni 1944 talce in jih tam tudi pokopavali — na deblu se v višini srca še poznajo sledovi strelav — ter okrvavljena bluza »Štajerske Lenčke« — Lenčke Marzel iz znane partizanske domačije Marzelovih, po domače pri Kranjcu v Gola-vabuki, ki jo je komandant Stanè imenoval pri »Slovencu«.²⁵

Muzej hrani tudi krpo in beli rokavni trak z znakom »I-C« (znak barake) taboriščnega oblačila Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca iz koncentracijskega taborišča v Buchenwaldu.

Prav tako so kompleksno obdelani partizanski tisk in tehnike tega področja. Muzej ima mnogo originalnih eksponatov, kot na primer razmnoževalni stroj iz znamenite tehnike okrožja KPS Dravograd »Kajuh«, ki je bila v podzemnem bunkerju v gozdu v Vodrižu, južno od Slovenjega Gradca, od septembra 1944 do osvo-

²¹ Grabnar B.-Dušan je bil od poletja 1943 komandir 1. koroške čete I. Koroškega bataljona, nato komandant I. bataljona Zidanskovke brigade. Padel je 6. marca 1944 v Skomarjih nad Vitanjem.

²² Beležnica je med arhivskimi listinami.

²³ Tehnika je delala od maja 1944 do osvoboditve.

²⁴ Muzeju jo je poklonil Drago Druškovič.

²⁵ Kurirko Lenčko Marzel so ustrelili gestapovci 1. maja 1944 v bližini domače hiše ob reki Mislinji, ko je kot ilegalna partizanska kurirka in obveščevalka Pohorske brigade nesla obvestilo partizanom.

boditve,²⁶ in originalne matrice za natis brošure »Stranka« iz poglavja VKP/b tehnike »Netopir«.

Dragoceni so eksponati iz partizanskih bolnic: operacijske mize bolnice, ki je delovala v Gradišu pod Malo Kopo od 1. maja 1944 do osvoboditve, kirurški instrumentarij bolnice »Pavček«, steklenica z vloženim popisom dveh ranjencev, umrlih pri bolnici »Pavček«, in sanitetni pripomočki iz koroške bolnice »B-11«, ki je bila v gozdu nad kmetom Plaznikom v Bistri nad Črno od poletja 1944 do osvoboditve.

Številni razstavni predmeti se nanašajo tudi na kurirske zveze, ki jih osvetljujejo pri arhivskih listinah navedeni kurirski dnevnik stanice »1-11« v gozdu Mihe Potočnika-Matija na meji med Zgornjo Koprivno in Remšnikom od 1944 do 1945; stanic »1-8« in »TV-31-S«, ki sta bili od prihoda XIV. divizije oziroma že od pozne jeseni 1943 na Brdah pod Veliko Kopo na Pohorju.²⁷

Razen teh muzealij, ki so na stalni razstavi, naj omenimo še: vžigalnik (kresilni kamen, gobo, jeklo), ki so ga imeli partizani zaščitne čete Vrhovnega štaba NOV in POJ v Bosni 1942;²⁸ zanimive so tudi nemške štampljke s partizanskimi parolami v slovenskem jeziku, na primer: »Nemčiji banditi ne bodo vsega požrli!« ali »Glad je tvoj strup proti banditom!«, s katerimi so Nemci žigosali pisma, namenjena okoliškemu kmečkemu prebivalstvu, za katerega so vedeli, da podpira partizane v krajih, kamor si sami več niso upali.²⁹

Na zadnjih bojiščih druge svetovne vojne od 14. do 15. maja 1945 pri Dravogradu je najden tudi žig SS-Gebiersdivision Croatien. Med najnovejše pridobitve muzeja spada prestreljen šifriran dnevnik koroške bolnice »B-11« v Bistri, ki ga je nosil Peter Tomazin-Skala; parabola, ki jo je kot komisar Šerčerjeve brigade maja 1944 v boju na Graški gori zaplenil Miha Butara-Aleks; dnevnik Alberta Mirkaca iz Golavabuke. Na dvesto straneh opisuje usodo slovenskega mladeniča, nasilno mobiliziranega v nemško vojsko, ki pa je 28. aprila 1944 šel v partizane, in bil borec diverzantske minerske skupine IV. operativne cone; dnevnik Ivana Kaca-Muca iz Slovenjega Gradca od 1. aprila 1944 do 2. oktobra 1944, v katerega je zapisoval pomembnejše dogodke iz slovenjegraške okolice, ter dnevnik povelj (od 26. aprila do 22. maja 1945) I. Severnokoroškega bataljona, ki se je bojeval na Svinji planini.³⁰

Med muzealijami, ki jih je muzej evidencial na terenu in so na razpolago, naj omenimo: nosila za ranjence XIV. divizije, ki jih je pustila ta enota februarja 1944 na najzahodnejši točki svojega pohoda pri kmetu, po domače Hedu, partizansko »Golažu« v Koprivni,³¹ nosila iz »Pavčkovih« bolnic, ki ležijo na javki pri Mirkacu, po domače Rebrniku v Golavabuki, pri kmetih nad Javorjem pod Uršljo goro je več kontenderjev, v katerih so zavezniška letala odmetavala ponoči pomoč; kotel iz »Pavčkovih« bolnic, ki je pri kmetu Turičniku v Golavabuki; ura komandanta Franca Pasterka-Lenarta itd.

²⁶ Muzeju ga je poklonil skupaj z arhivom v imenu tehnikov te tehnike kurir Lojze Marzel-Vedrin, po domače Crnivnikov iz Golavabuke.

²⁷ Kurirske dnevnike so izročili muzeju leta 1955 Miha Potočnik-Matija za »1-11«, Jože Andrejč-Alah za »TV-31-S« in Ivan Hodnik za vojaško stanico »1-8«.

²⁸ Ing. P. Zaucerju-Matjažu ga je dal Iso Brdarić, borec te čete.

²⁹ Te muzealije so bile najdene v Mežici.

³⁰ Muzeju ga je izročila vdova po umrlem partizanu Arehu.

³¹ Muzej jih hrani pri Silvu Rožancu v Črni.

IV. Pregled razstave

Iz zbranega gradiva je mogoče jasno razbrati zemljepisno področje, ki ga je muzej vključil v svojo zbirno domeno. Muzej je bil prvotno usmerjen predvsem v zbiranje in prikazovanje gradiva iz NOB. Zaradi pravilne usmeritve, pobude Bogdana Žolnirja in vedno večjega bogastva zbirk iz dobe med obema vojnama je prerastel v Muzej ljudske revolucije.

Muzejske stalne in občasne razstave so dejansko ena osnovnih dejavnosti tega muzeja.

Stalna razstava je urejena po kronološkem zaporedju, zlasti kompleksno so obdelani partizanski tisk, saniteta, kurirske zveze in okupatorski teror.

V prvi sobi so razstavljeni eksponati, ki nam v pregledni obliki prikazujejo razvoj revolucionarnega delavskega gibanja Koroške. Posebna pozornost je posvečena prikazu vpliva oktobrske revolucije, partijski organizaciji, ki jo je vodil Lovro Kuhar, plebiscitni dobi in stališču komunistov do plebiscita, odmevom ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije leta 1923, ilegalnim partijskim prehodom čez mejo, odporu mežiških rudarjev in drugih delavcev proti fašistični Orjuni, III. kongres SKOJ v Kefrovem mlinu leta 1926, partijski organizaciji na Ravnah in okrožju »Sever«, nadalje prikazu gospodarske krize leta 1933, delovanju komunistov Mislinjske doline, zletom Svobod, ustanovitvi partijskih celic na Prevaljah, v Podkraju, Mežici in na Ravnah, taborom napredne študentske mladine ob severni meji. Razvrstitev predmetov je razporejena skladno glede na splošni in lokalni razvoj, kar zlasti pritegne zanimanje obiskovalca.

Druga soba prikazuje obdobje od leta 1941 do prihoda II. grupe odredov iz Koroške jeseni 1942. Tu je prikazan prihod nemških okupatorjev, selitve Slovencev, listina za izseljevanje, ki so jo kulturbundovci vnaprej pripravili; posebna pozornost je posvečena prvemu organiziranemu uporu pod vodstvom komunistov-domačinov.

Tretja soba prikazuje II. grupo in I. Pohorski bataljon do njegovega padca ter vzporedno razvoj OF na Koroškem; nadalje 1. koroško četo in I. Koroški bataljon ter napad na Mežico. Razstavljeni eksponati dejansko zajemajo obdobje od jeseni 1942 do pomladi 1943.

V četrti sobi je prikazana ponovno oživljena partizanska aktivnost na Pohorju poleti 1943, ustanovitev Vzhodnokoroškega odreda, prihod XIV. divizije in njeni boji februarja 1944, ustanovitev Pohorske brigade, Koroške grupe odredov; politični razvoj: belopeška konferenca in ustanovitev OK KPS za Koroško, razvoj mežiškega in šaleško-mislinjskega okrožja, Oblastnega komiteja KPS in Pokrajinskega odbora OF za Slovensko Koroško. Razstavljeni so tudi eksponati tehnik obeh okrožij, vojaških enot in sanitete s tega področja.

Naslednja soba je posvečena terorju v teh dolinah — dravograjski mučilnici, streljanju talcev in internacijam.

Zadnji razstavni prostor prikazuje boje Koroškega in Lackovega odreda, nadalje zaključne boje za osvoboditev ter grafikon s podatki o herojih, padlih in interniranih ter udeležencih NOB iz teh krajev.

Odveč bi bila razmotrivanja o vsebini scenarija, menim pa, da sta se lepo ujela scenarij in arhitektonska domiselnost.³² Črne kovinske strune, razpete na stenah, dajejo možnost razstavljanja fotografij in fotokopij vseh dimenzij, medtem ko so ustrezne steklene vitrine s črnim kovinskim ogrodjem primeren in lep okvir muzealijam. Razstava učinkuje lepo in sodobno ter zaradi izrednega bogastva gradiva vzbuja veliko pozornost. Z muzeološko-konservatorskega stališča je sicer treba opozoriti na nujno konservacijo orožja in muzealij ter obenem na zamenjavo

³² Načrt za razstavo je izdelal arhitekt R. Zupan iz Maribora.

originalov na razstavi s fotokopijami ali faksimili. Muzej se tega zaveda, zaradi objektivnih razlogov — pomanjkanja finančnih sredstev — pa tega še ni mogel izvesti.

Razen stalnih in občasnih razstav je muzej nadaljeval z zbiranjem gradiva. Od leta 1956 se je tej dejavnosti pridružila izdelava topografije spomenikov NOB oziroma revolucionarnega delavskega gibanja. Muzej je s svojim topografskim popisom okrog 700 spomenikov na področju gornje Dravske, Mislinjske in Mežiške doline, ki ga je opravil do leta 1958, dal osnovo za delo, ki se sedaj pod njegovim strokovnim vodstvom ob pomoči občinskih odborov Zveze borcev NOV nadaljuje. Letos bo izdano v ciklostilni obliki topografsko gradivo s področja občine Slovenj Gradec, v načrtu pa so ciklostilne izdaje za občine Ravne, Dravograd in Radlje.

Število originalnih arhivskih listin je naraslo na okrog 4000,³³ predmetov na okrog 250 in fotografij na okrog 1000. Medtem ko je arhivsko gradivo že precej pregleno urejeno, so muzealije sicer evidentirane, v inventarno knjigo pa jih je doslej vpisanih 179. Podobno je s fotografijami, ki so v glavnem urejene po kronološkem zaporedju in po enotah. Pomanjkljivost te inventarizacije oziroma evidence je v tem, da nimajo širših opisov: zgodovinske funkcije, izvora in datuma nastanka ter načina prihoda muzealije v muzej. Manjkajo naslovi ljudi, ki bi lahko o njih pričali, ter navedba dokumentov in fotografij, s katerimi so v zvezi.

To je pomanjkljivost, ki nikakor ni lastna samo temu muzeju, ampak jo je opaziti pri vseh muzejih ljudske revolucije in oddelkih NOB. Te ustanove so namreč nastajale z mnogo večjo mero ljubezni in dobre volje kot pa iz muzejskih izkušenj. Muzej v Slovenjem Gradcu ima pred drugimi to prednost, da ima človeka, ki je vse gradivo s pomočjo občinskih odborov organizacije Zveze borcev NOV zbral, ga dobro pozna in lahko podatke še naknadno poišče in dopolni.

Poleg navedenih rednih dejavnosti je muzej potrđil upravičenost svojega obstoja tudi z dvema samostojnima publikacijama »Partizanski tisk ob Meži, Mislinji, Dravi« in »Življenje narodnega heroja Franja Vrunča«³⁴ ter s štiriindvajsetimi priložnostnimi sestavki, ki jih je Bogdan Žolnir napisal na osnovi muzejskega listinskega gradiva v lokalnem časopisju, v revijah in publikacijah ob priložnosti raznih spominskih proslav v koroških krajih.³⁵

Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu se je glede na bogato arhivsko in muzejsko gradivo uvrstil med najboljše te vrste pri nas. Priznanje za to delo je muzej dobil tudi z uradnim aktom Sveta za kulturo in prosveto LRS z dne 8. septembra 1961, ki je uvrstil Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu v seznam muzejev in muzejskih zbirk pri Svetu za kulturo in prosveto LR Slovenije pod številko 8. Ta akt sicer le malo pove o ogromnem trudu in zbirateljski vnemi uslužbencev in sodelavcev, ki so omogočili, da je bilo zbrano tako bogato muzejsko in arhivsko gradivo.³⁶

Morda bi ne bilo odveč na tem mestu načeti vprašanje, da se Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu preosnuje v Pokrajinski muzej ljudske revolucije za Slovensko Koroško, zlasti še zato, ker se je temu vprašanju doslej posvečalo vse premalo pozornosti. Žal v Sloveniji ni institucije, ki bi sistematično zbirala arhivsko in muzejsko gradivo za celotno Slovensko Koroško. Zato bi bilo želeli, da bi muzej v bodoče razširil svojo dejavnost tudi v tej smeri.

Dr. Marjan Britovšek in Olga Kastelic

³³ Tu niso všteti okupatorjevi dokumenti.

³⁴ Obe knjigi je izdala založba Obzorja, Maribor 1962. Glej tudi brošurico »Slovenj Gradec ob občinskem prazniku 25. 8. 1957«.

³⁵ Članki Bogdana Žolnirja so izšli v naslednjih časopisih: Koroški fužinar, Mislinjska dolina, Večer, Tovariš, Ljudska pravica in Delo. Glej bibliografijo literature NOB v letih 1946—1959 in za leto 1960 avtorja dr. Franceta Škerlja.

³⁶ Velika zasluga za to pripada Muzejskemu svetu in Občinskemu ljudskemu odboru v Slovenjem Gradcu.